

Јасминка ДЕЛОВА-СИЛЈАНОВА

Филолошки факултет „Блаже Конески“

Скопје, Македонија

ФРАЗЕМИТЕ И ПРЕВЕДУВАЊЕТО

Апстракт: Во нашиот труд ќе претставиме повеќе проучувања за преведувањето на фраземите. Ќе се задржиме на ставовите, пред сè, на чешките лингвисти како што се Ф. Чермак, И. Вањкова, З. Куфнерова, но и на други научници, како што се Е. Хечко, Р. Маројевиќ или Ј. Млацек и Стракова.

Клучни зборови: превод, фраземи, теорија на превод

1. Истражувачите на фразеологијата за кој и да е јазик, се единствени во констатацијата дека фразеологизмите се најтешко преводливи единици во јазикот. Исто така се единствени во констатацијата дека еден текст полн со фразеологизми има изразит национален белег. Па ако веќе се зборува за душата на јазикот, можеби фразеологијата е токму душата на јазикот бидејќи најтешко се предава на други јазици, без да изгуби барем нешто при преведувањето (Велковска, 2008:8).

Општо земено, прв чекор за добар превод на некоја фразама, иако тоа може да звучи банално, е самата нејзина идентификација во дадениот текст, бидејќи идиомот (фраземата) е „во својата суштина секогаш аномално именување неочекувано за слушателот. ...значи, бара дополнително дешифрирање значењето до кое доаѓа дури по првото неуспешно ‘читање’ во буквалното значење на составните делови“ (Чермак, 1994б:609). Некои фраземи на прв поглед не мораат во текстот воопшто како фраземи да се јават. Но, во многу случаи може да помогне контекстот.

Степенот на успешност при идентификација на зборовниот спој, поговорка и сл. како фразама, односно не како спој со буквално значење, туку со пренесено, зависи од искуството на преведувачот и од степенот на неговата одговорност. Најверојатно, најтешко е прикажување на мотивираноста на неговата употреба во оригиналот во текстот на

преводот и воопшто доловувањето на сите (негативни или позитивни) конотации, но и на емоционалниот, вредносниот и временски призначниот колорит на дадената фразама. Во случаите на превод на текст меѓу блиски јазици постои можност за споделување на некои искуства, но „...искуствата што се одразуваат во разни јазици, што припаѓаат на општества што на културен план се оддалечени, не се така лесно преводливи во нашите кодови и рамки...“ (Вањкова и др., 2005:43).

1.1. Основно правило е дека „фраземите не може да се преведуваат според компонентите, туку глобално, односно фразеолошката целина да се замени со друга целина (во теоријата на преводот некогаш се зборува за т.н ситуациски еквивалент), односно со целина што ситуациски е адекватна и слична во изразот...“ (Куфнерова и др. 1994:86). Преведувачот со преводот на фраземите мора во повеќето случаи да си поигра и секако честопати (пред сè во јазиците со оддалечени култури) се случува во дадениот јазик во целниот јазик да не постои еквивалентна фразама и затоа мора да се преведе со помош на нефразеолошки израз, опис. „При преведувањето на фраземите всушност не се работи за превод, туку за доловување, заменување на она што се кажува во дадената ситуација и во дадениот јазик“ (Куфнерова и др., 1994:85-86). Но, во таквите случаи честопати може да дојде до осиромашување на преводот токму што се однесува на „културната специфичност“. Во тој контекст Л. Висон смета дека „во суштина треба да се преведува не од јазик на јазик, туку од една култура на друга“ (Висон, 2003). Тоа е прилично точно посебно во случајот кога се преведуваат пословици, поговорки, крилатици во кои се одразува целото богатство на културно – историското наследство на еден јазик.

1.2. Е. Хечко во своето дело посветено на преводот „Авантурата на преведувањето“ (Dobrodružství překladů, 2000) ги пренесува и ги коментира трите начини на превод на пословиците и на поговорките според А.В. Фјодоров (1958):

1. Честопати е можен точен превод во суштинското значење при што секој збор се преведува буквално.

Ваквиот начин носи одреден ризик што во целниот јазик пословицата или поговорката не мора да се восприема со сите конотации, споредни значења кои со буквалниот превод честопати се губат. Пре-

ведувањето на пословиците, поговорките и фраземите не еднаш го чувствуваме како калки што од информативна страна одговараат, но од нив се губи она најосновното – сликовитоста, што е главна особеност на уметничкиот израз.

2. Создавањето на домашен еквивалент веќе е творечки чин; зборовите се изменети – некогаш е доволно да се смени еден, некогаш повеќе или сите, при што неопходно се менува и синтаксата.

Буквалниот или творечкиот превод се творечки спротивности. Кога би можело да има „творечка буквалност“ можеби уметноста би престанала да биде уметност; творечките елементи во уметничкиот превод секогаш се во принципиелен раздор со ропската, речничката и формалистичката точност. Лексиката и синтаксата тука од темел се менува. Единствен излез од слепата уличка е метонимијата, која пак е недопустлива во егзактната научна работа. Преведувачот мора често да го смени она што се нарекува идејно поле, инаку откривањето на идеите на авторот ќе се смени во најдобар случај, во баласт.

3. Ќе се преземе готов облик на поговорки и пословици од народното творештво.

Од народното творештво или од збирки пословици, поговорки и фраземи, доколку во јазикот на кој се преведува - постојат. Таквите збирки за преведувачите се она што за италијанските комедии дел арте (1500-1700) биле збирките на шеги и вицеви, од кои тогашните актери си бирале она што им е најпотребно за актерската импровизација. Во тие збирки веќе постои метонимиската навика на поговорките и пословиците и актерот го дообликува со својата личност.

1.3. Р. Маројевиќ (1989) смета дека преведувањето на фразеолошките изрази претставува еден од најсложените проблеми на уметноста на преведувањето и на теориски и на практичен план. Фраземата обично, покрај единственото лексичко значење, ја чува и националната специфичност и сликовитост изразени во одредени лексички единици што се нејзин составен дел. Тешкотиите во преведувањето на фраземите се огледуваат на планот на семантизација – утврдувањето на нивното значење, полето на симболика и функција во дадениот контекст, и на планот на изразот – во јазикот на превод да се најдат адекватни изрази по сликовитост, значење и стилска боја.

Тој ја прави следнава поделба:

1. Ако фразеологизмот во оригиналот е употребен во својот постојан облик, без авторски иновации, а е преведен со фразеологизам со исто или слично значење, тогаш во преводот е остварена еквивалентност и на планот на сликовитост и на семантиката. Секако под услов преводниот фразеологизам да е стилски адекватен во дадениот контекст. Фразеологизмот во оригиналот и фразеологизмот во преводот можат да имаат иста лексичка структура, составени од меѓусебно еквивалентни лексички средства (што е ретко и при преведување на меѓусебно сродни јазици).
2. Ако фразеологизмот во оригиналот е преведен со фразеологизам, но со друго значење, тогаш во преводот е остварена еквивалентност само на планот на сликовитоста, но не и на семантички план. Притоа сликовитоста на оригиналот и сликовитоста на преводот немаат истоветно симболичко поле.
3. Буквалното преведување на фразеолошките изрази е резултат на неразбирање на нивниот семантички план и на нивната сликовитост. Кога преведувачот нема да успее да го семантизира необичниот спој на зборови на ниво на фразеологизам, тој ги преведува поединечните значења на зборовите

Кога и во јазикот на оригиналот и во јазикот на преводот се употребуваат фразеологизми или изреки со истоветна лексичка структура и сликовитост, ретки се грешките во преводот. Во тој случај може да дојде до погрешна семантизација ако фразеологизмот е недоволно контекстуално истакнат.

4. Преведувачот буквално преведува и кога го разбира значењето на оригиналниот фразеологизам. Така, на вториот јазик, наместо постојаниот народен израз кој има специфична емоционална и стилска обоеност, добива необичен спој на зборови што читателот ги сфаќа како метафора на авторот.
5. Описното преведување на фраземите и обратно, преведувањето на слободните споеви на зборови со фраземи е еден од видовите на исполување на создавачката зрелост на преведувачот. Описното преведување на фраземите нема да ја наруши уметничката

адекватност на преводот доколку слободниот спој на зборовите ја пренесува семантиката, емоционалноста и стилската боја на изворната мисла.

При описното преведување неспорно, се губи сликовитоста на оригиналниот текст, што треба да биде надоместено на другите места на преводот – со преведување на слободен спој на зборови со фразеологизам. И при оваа друга операција мора да се води сметка за семантичката, стилската и емоционалната адекватност на фразеологозмот во оригиналниот спој на зборови во оригиналот во целина...

Ваква постапка, ако се преведува дело што е пишувано на народен разговорен јазик, е одлика на добри преведувачи, извонредни познавачи на својот јазик. Но, сепак, не смее да се претерува во употребата на фраземи како преводни еквиваленти на оригиналните слободни споеви на зборови. Со мошне честата употреба на фраземи карактеристични за простиот народен говор може во преводот да се наруши стилската компактност на оригиналното дело.

6. Во писателскиот процес на создавање фраземата честопати добива нестандарден облик. Таквата трансформација на фраземи е секогаш условена со уметнички причини (збогатување на метафоричноста, индивидуализација на говорот на јунакот, потребите на ритам). Создавачката трансформација на фраземи од страна на писателот може да предизвика тешкотии и во процесот на семантизација (утврдување на точно значење на ФИ) и на планот на наоѓање на адекватен преводен израз.
7. За теоријата и праксата на преводот посебно се интересни случаите на развивања на фраземи, играта на зборови, во кои најдобро се гледа двојната природа на фразеолошката единица: и покрај својата единствена семантика ФИ во свеста на говорителот може лесно да се декомпонира на семантички јадра на составни елементи. Во ваквите случаи преведувачот решава тројна задача: а) да го пренесе значењето на ФИ на оригиналот б) тоа значење сликовито да го изрази – со фразеолошки јазични средства и в) на фраземата што се преведува да ја оствари играта на зборови..пр...

8. Во составот на некои фраземи се јавуваат лични и географски имиња што се изразито национално обоени. Се поставува прашање дали такви изрази можат да бидат преводни еквиваленти на фраземи од другите јазици со исти значења?

Решение може да се најде во замена на сопствените имиња со заеднички со зачувување на фразеолошката структура на јазикот на превод. Некои преведувачи ги задржуваат оригиналните лични имиња.

Преводот добро ја пренесува „аромата“ на оригиналот, но не се чувствува дека е тоа постојан спој на зборови. Преведувачот мора посебно да му укаже на читателот дека наведените зборови во оригиналот се „пословица“.

1.3. Еквивалентноста е централен проблем на теоријата на преводот, со што се подразбира соодносот на дадените текстови, а не соодносот на јазичните системи. Фраземите се „мирудија на јазикот“ вели Стракова, па токму затоа не сите можат да бидат транспонирани толку лесно и едноставно во другиот, односно во другите јазици, затоа преведувачот е принуден да избира или описно да го дооформи изразот давајќи му соодветна слика, соодветно значење. За да се долови степенот на еквивалентност на фраземите од текстот на оригиналот треба да се сочува како семантичката инваријанта, така и синтаксичката. Преведувачот на сродните словенски јазици прави лексичко граматички промени и во метафоричната структура и во менувањето на родот, создавајќи функционална аналогија. С.Сјатковски (Стракова, 86; Сјатковски, 8) izdelува два типа на еквивалентност:

а) Системско – структурна еквивалентност којашто се состои во постоењето на лексичко – семантичко или функционално совпаѓање меѓу фактите на два јазика врз база на споредувањата на фонетски, лексички, зборообрувачки или граматички елементи;

б) Узуално – стилска меѓујазична еквивалентност, која се однесува на постоење на информационо – интенционално совпаѓање меѓу фактите на два јазика кои немаат лексичко семантичка инваријанта, но се споредувани врз основа на социјално постојана употреба, стилска исполнетост, зачестеност и дијапазон во употребата на функционалните стилови на јазикот.

Ваквата компарација е многу честа појава во лингвистиката, но затоа пак во практичната работа, во изучувањето на странски јазик, фразеологијата зазема многу битно место во областа на лексикологијата. Како таква многу зборува за богатството на изразувачките средства на соодветниот јазик, односно споредуваните јазици.

2. Една од основните црти на фраземите е тешкотијата тие да се преведат. За отежната можност за преведување се смета непостоењето на еквиваленти што одговараат на фраземата на јазикот што се преведува.

Во минатото се потенцирала неможноста да се преведува фразеологијата, од друга страна се потенцира барањето дека еквивалент на фраземата мора да биде друга фразема. Денеска односот кон фразеологијата и преводот се решава на начин кој се наоѓа меѓу двата крајни пола. Млацек (Млацек) истакнува дека веќе се надминати мислењата дека фразеологијата не може да се преведува (Млацек, 1995:32). Општо важи тоа дека фраземите ги преведуваме со еквивалент. Еквивалентни фраземи можат да бидат целосни или делумни. Целосно еквивалентни фраземи се оние што имаат ист лексички систем, граматичка структура и форма, додека делумно еквивалентни фраземи имаат ист лексички систем и граматичка структура (Видовиќ-Болт, 2006:63). Млацек освен овие два типа на еквивалентни фраземи зборува и за безеквивалентна фразеологија (Млацек, 1995:32).

Буквално фраземите не можат да се преведуваат. Олга Кријтова (Olga Krijtová) за тоа вели: „Тоа е слично како музиката за органа да ја свириме на виолина, но мораме да ја отсвириме онака како оној што ја пишува да мислел притоа и на виолина“ (Кријтова, 1996:29). Слично за тоа се изразува и Стракова која вели дека фразеологизмите не може да се преведуваат според компонентите, туку глобално, односно фразеолошката целина да се замени со сосема друга целина која е сосема ситуациски адекватна и слична на оригиналот (Стракова, 1994:86). Буквалниот превод на одделните фраземи може да делува смешно, суштински да го смени значењето на исказот или да биде сосема неразбирлив. (Черни, 1998:30). Леви истакнува дека: „Онаму каде што зборот нема значење сам за себе туку само како дел од целината, целината се преведува без оглед на значењата на одделните зборови.

Како лексички единици се преведуваат затврдените фрази, идиоми и повеќето народни поговорки и пословици“ (Леви, 1998:130).

Со оглед на тоа што фразеологијата не е затворена област, туку токму спротивното - претставува динамичка област, доловувањето на емоционалниот, вредносниот и временскиот признак на колоритот на фраземата некогаш е мошне тешка задача (Стракова, 1994:86). Посебен проблем претставуваат дијалектните фраземи и фраземите што содржат една или повеќе компоненти од дијалектот или жаргонот. Навистина е полесно да се преведуваат оние фраземи што имаат поопшто значење, оние што се познати на поголемиот круг на луѓе и не се тесно поврзани со народниот или културниот контекст (Видовиќ-Болт, 2006:64).

Етиопските Амхари велат: „Говорот без пословици е како јадење без сол“. Стракова за фраземите зборува како за „зачин на јазикот“, кои како такви не се секогаш еднозначни или не можат така лесно да се транспонираат во друг јазик. Затоа преведувачот мора да избере – ако има можност - да употреби опис, компензација, да го дооформи изразот и сл. (Стракова, 1994:88).

Користена литература

Кирилица

- С. Велковска 2008 *Македонска фразеологија со мал фразеолошки речник*, Скопје
- Л. Висон. 2003. *Руские проблемы в английской речи. Слова и фразы в контексте двух культур* – М. Валент
- Р. Маројевиќ. 1989. *Лингвистика и ѝоеѝика ѝревођења*. Научна књига Београд

Латиница

- F. Šermák. 2007. *Frazeologie a idiomatika česká a obecná*. Univerzita Karlova v Praze, Nakladatelství Karolinum
- B. Hečko. 2000. *Dobrodružství překladu*. Ivo Železný, Praha
- O. Krijtová. 1996. *Pozvání k překladatelské praxi*.
- J. Levý. 1998. *Umění překladů*. Ivo Železný Praha
- J. Mlacek. a kol. 1995. *Frazeologická terminologia*. Komisia pre vyskum frazeologie při slovenskom komitet slavistov, Bratislava. Dostupne na WWW: <http://www.juls.savba.sk/ediela/frazeologicka_terminologia
- O. Straková, Kufnerová a kol. 1994. *Překládání a čeština*. Jinočany

- I. Vaňková. 2005. „Kognitivní lingvistika, řeč a poezie: (Předběžné poznámky)“
in: *Česká literatura, Studie*, 53, 5, pp. 609-637 Ústav pro českou literaturu
AV ČR, v. v. i.

Jasminka DELOVA-SILJANOVA

IDIOMS AND THEIR TRANSLATION

Summary

This article presents various studies on idiomatic translation. It presents the views of a number of Czech linguists and theorists of translation, as well as of translators from other countries. The translation of idiomatic expressions requires thorough knowledge of both languages and cannot always be translated by means of finding full equivalents.